

τῆς τοῦ ὑποκειμένου φθορᾶς". Ὅπωςδήποτε συμβεβηκότα εἶναι οἱ ἑννέα κατηγορίαι, οἱ ὁποῖαι σημαίνουν καταστάσεις ἢ ὁρισμούς τῆς πρώτης οὐσίας. Ἡ οὐσία λοιπὸν εἶναι χωριστὴ ἀπὸ τῶν ἄλλων κατηγορίαι. Δηλαδή τὸ εἶναι τῆς ὑπάρχει καὶ δίχως τοὺς ἄλλους ὁρισμούς, ἐνῶ οἱ ἄλλες κατηγορίαι ἀναφέρονται ὅπωςδήποτε στὴν πρώτη, εἶναι ἀχώριστες ἀπ' αὐτήν. "Οὐδὲν γὰρ τῶν ἄλλων χωριστόν ἐστι κατὰ τὴν οὐσίαν, πάντα γὰρ καθ' ὑποκειμένον τῆς οὐσίας λέγεται" (φυσικά Ι85, α, 31). Τὸ εἶναι τῶν ἐπουσιωδῶν κατηγοριῶν συνάγεται ἢ ἐξάγεται ἀπὸ τὸ εἶναι τῆς πρώτης, τῆς οὐσίας. Μόνο ἀπὸ τὴν συγκεκριμένη ὑπόστασι, ἀπὸ τοῦ "τόδε τι", μπορούμε, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, νὰ ἀρχίσωμε τὴν ἔρευνα τοῦ εἶναι. Τὸ νόημα λοιπὸν τῶν ἑννέα ἀριστοτελικῶν κατηγοριῶν εἶναι σαφές. Οἱ κατηγορίαι εἶναι οἱ προσδιορισμοὶ τοῦ ὄντος, καὶ κατατάσσονται μετὰ τὴν κατηγορίαν τῆς οὐσίας. Ὅσο ἀπομακρυνόμεστε ἀπ' αὐτήν καὶ προχωροῦμε εἰς ἄλλες κατηγορίαι, τόσο πλουσιώτερη σε ἐπουσιώδη γνῶρισματὰ γίνεται ἡ οὐσία. Ἐξ ἄλλου ὅμως τὸ εἶναι τῶν κατηγοριῶν, ὅσο ἀπομακρυνόμεστε ἀπὸ τὴν οὐσία τόσο γίνεται πτωχότερο.

13. Τὰ στοιχεῖα τῆς οὐσίας κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην. Ὑλὴ, μορφή, ἐνέργεια

Ὁ Ἀριστοτέλης ἀναλύει τὴν κατηγορίαν τῆς οὐσίας εἰς τὰ στοιχεῖά της. Τὰ στοιχεῖα δὲν εἶναι τὰ χρονικὰ στάδια τῆς οὐσίας, ἀλλ' οἱ οὐσιαστικοὶ παράγοντες, οἱ ὁποῖοι συντελοῦσι εἰς τὴν οἰκοδόμησιν, εἰς τὴν σύνθεσιν τῆς οὐσίας. Ἡ

συνεργασία ὁμως τῶν παραγόντων τῆς οὐσίας γίνεται ἐν χρόνῳ. Ἡ σύνθεσις τῆς οὐσίας εἶναι ἕνα γίνεσθαι. Ὡστε γιὰ νὰ ἀναλύσωμε τὸ εἶναι, γιὰ νὰ κατανοήσωμε τὴν σύστασίν του, πρέπει νὰ λάβωμε ὡς ἀφετηρίαν τὴν ἕνωσιν τοῦ γίνεσθαι. Τὸ εἶναι δὲν νοεῖται δίχως τὸ γίνεσθαι. Ἡ οὐσία ὡς ὑλικὴ ὑπόστασις ὑπόκειται στὴν μεταβολή, στὸ γίνεσθαι. Μὲ τὸ γίνεσθαι ἕνα ὄν μεταβάλλει ἀπὸ τὸ ἕνα ἀντίθετο στὸ ἄλλο. Ἐνα σῶμα π.χ. μεταπίπτει ἀπὸ τὸ λευκὸ στὸ μαῦρο χρῶμα. Ἡ ἀντίθεσις ὁμως αὐτὴ μεταξὺ λευκοῦ καὶ μαύρου χρώματος, γιὰ νὰ ὑπάρξῃ καὶ νὰ σταθῇ, προϋποθέτει ἕνα εἶναι πρὸς μόνον σταθερό. Ἐὰν χρῶμα π.χ. μεταβάλλεται μόνον τότε, ὅταν ὑπάρχῃ κάτι πρὸς μόνον δὲν μεταβάλλεται. Τοῦτο τὸ μόνιμο καὶ σταθερὸ εἶναι ἡ ὕλη. Ἡ ἀλλοίωσις λοιπὸν ὑπάρχει καὶ νοεῖται μόνον ἐφ' ὅσον προϋποτίθεται κάτι τὸ σταθερὸ, τὸ ὁποῖον ὑφίσταται τὶς διάφορες μεταβολές. Τὰ ἀντίθετα ὡς ἀντίθετα δὲν παθαίνουν τίποτε τὸ ἕνα ἀπὸ τὸ ἄλλο. Ὅμως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ προέλθουν ἀπὸ τὸ μηδέν. Ἡ ὄντοσύνη ἐκεῖνη, ὅπου ἐπάνω τῆς συμβαίνουν οἱ μεταβολές, λέγεται ὑποκειμένο, γιὰ τὸ αὐτὸ κεῖται κάτω ἀπὸ ὅλες τὶς ἀλλοιώσεις. Ἔτσι ἔχομε τὸ πρῶτο στοιχεῖο τῆς οὐσίας. Ἡ ὕλη, ἡ ὑποκειμένη σὲ ὅλες τὶς μεταβολές, εἶναι, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, δύναμις, δυνατότητα, γιὰ τὴν οἰκοδόμησιν τῆς οὐσίας. Τοῦτο ὁμως δὲν σημαίνει ὅτι τὸ εἶναι τῆς ὕλης ἀποτελεῖ κενὸν ἕνα πλήρες εἶναι. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ ὕλη δὲν εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ εἶναι, ὅπως ἦταν κατὰ τοὺς πρώτους Ἰωνες φιλοσόφους. Ἡ ὕλη εἶναι

μόνον δύναμις γιὰ νὰ γίνῃ τὸ εἶναι. Ὑλη εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς δυνατότητος, γιὰ νὰ ἐμφανισθῇ ἐπὶ τῆς τοῦ λευκοῦ ἢ τοῦ μαῦρο χρῶμα. Ἡ ὕλη λοιπὸν δὲν εἶναι κάτι συγκεκριμένο, ἀλλὰ εἶναι ἀπλῶς ἡ δυνατότητα, ἡ ὑποκειμένη οὐσία, ἡ ὁποία μπορεῖ νὰ δεχθῇ τὸ γίνεσθαι, τῆ μεταβολῆ, Ἡ ὕλη αὐτὴ εἶναι ἀκόμη ἀκαθόριστη. Εἶναι κάτι ἀπειρον. Ὅμως εἶναι μιὰ ἀπαραίτητη ἐννοια, γιὰ νὰ νοήσωμε τὸ εἶναι. Ὁ Ἀριστοτέλης λέγει ὅτι ἡ ὕλη αὐτὴ εἶναι ὅπως ἡ συλλαβὴ τῆς λέξεως. Ἡ συλλαβὴ δὲν ἔχει δικὴ τῆς εἶναι. Τὸ εἶναι τῆς ἀποτελεῖ μόνο τῆ δυνατότητα γιὰ νὰ γίνῃ ἀπ' αὐτὴν ἡ λέξις. Ἀλλὰ ἡ συλλαβὴ, ἐπειδὴ ἔχει μέσα τῆ δυνατότητα γιὰ νὰ γίνῃ ἀπ' αὐτὴν ἡ λέξις, εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ ἓνα ἀπλὸ ἄθροισμα γραμμάτων. Ὅ,τι λοιπὸν ὀνομάζεται ὕλη εἶναι ἀπλὸς ὅρος γιὰ νὰ γίνῃ τὸ εἶναι. Ὁ ὅρος ὅμως ὡς ὅρος δὲν ὑπάρχει χωριστὰ ἀπὸ τὸ ὄν, τοῦ ὁποίου εἶναι ὅρος.

Ἡ ὕλη ὅμως ὄχι μόνο ἔχει τῆ δυνατότητα νὰ προσλάβῃ νέα μορφή, ἀλλὰ ἔχει πάντοτε ἀφ' ἑαυτῆς, σὲ ὁποιαδήποτε κατάστασιν κ' ἂν εἶναι, μιὰ συγκεκριμένη μορφή. Αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ὅμως ἡ ὕλη ὀρίζεται ὡς κάτι τὸ ἀμορφο, ἀδριστο. Πάντοτε ὅμως εἶναι δεκτικὴ μορφῆς, καθ' ἓν καθε συγκεκριμένη, εἰδικὴ περίπτωση ἔχει μιὰ ὀρισμένη μορφή. Μὲ ἀπλῆ λόγια ἡ ὕλη ὡς ὀρισμένο πρᾶγμα, ἢ, ὅπως λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, ὡς "τόδε τι", ἔχει πάντοτε μορφή, ἐνῶ ἡ ὕλη ὡς ἐννοια γενικὴ νοεῖται δίχως μορφή, ἀλλὰ ἔχει τῆ δυνατότητα τοῦ πάσχειν καὶ τοῦ κινεῖσθαι, δηλαδὴ εἶναι δεκτικὴ μορφῆς. Ὁ χαλκὸς π.χ. εἶναι γιὰ τὸν ἀνδριαντοποιὸν ἀπλὴ ὕλη. Σ' αὐτὴν τὴν ὕλη δίνει ὁ ἀνδριαντοποιὸς μορφή.

Ὅμως ὁ χαλκὸς ἔχει ἤδη ἀφ' ἑαυτοῦ κάποια μορφή, προ-
 τεῦ τὸν μορφώση μὲ τὴν τέχνη του ὁ ἀνδριαντοποιός,
 ἔχει δηλαδὴ κάποιο σχῆμα. Δὲν ἔχει ὅμως τὴ μορφή
 τοῦ ἀγάλματος. Τὴν κατάσταση τοῦ χαλκοῦ, προτοῦ αὐ-
 τὸς προσλάβῃ τὴν μορφή, ποὺ θὰ τοῦ δώσῃ ὁ ἀνδριαντο-
 ποιός, ὁ Ἀριστοτέλης τὴν χαρακτηρίζει ὡς στέρηση. Ἡ
 στέρηση δὲν εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὴν ὕλη, ἀλλὰ εἶναι ἀ-
 πλῆ κατάσταση τῆς ὕλης. Στέρηση σημαίνει ἐδῶ ὅτι
 ἡ ὕλη δὲν ἔχει ἀκόμα τὴ μορφή ποὺ θὰ προσλάβῃ ἐπει-
 τα μὲ τὴν τέχνη τοῦ ἀνδριαντοποιοῦ, σημαίνει τὴν
 ἐνδεια τῆς καλλιτεχνικῆς μορφῆς. Ταυτοχρόνως ὁμοίως
 στέρηση σημαίνει ὅτι ἡ ὕλη ἔχει τὴ δυνατότητα ἰὰ
 πρόσλάβῃ τὴν καλλιτεχνικὴ μορφή. Στέρηση σημαίνει
 τὸ μὴ εἶναι ἐναντι ἐνὸς εἶναι καὶ τὴν δυνατότητα
 νὰ κινηθῇ ἡ ὕλη ἀπὸ αὐτὸ τὸ μὴ εἶναι πρὸς τὸ εἶ-
 ναι. Ἡ κίνηση αὐτὴ τῆς ὕλης ἀπὸ τὸ μὴ εἶναι πρὸς
 τὸ εἶναι, ὅταν πρόκειται γιὰ ἔμφυχα ὄντα, ὡς γιὰ
 φυτὰ, ζῶα καὶ γιὰ τὸν ἄνθρωπο, ὀνομάζεται ἀπὸ τὸν
 Ἀριστοτέλη ὄρεξις. Με τὸ ὄρεξις ἐννοεῖ ὁ Ἀριστο-
 τέλης τὴν τάση πρὸς τὴν ἔμφυτη μορφή, τὴν κίνηση
 πρὸς αὐτήν, τὴν ἐπιθυμία τῆς μορφῆς. Ἡ ἔμφυχη ὕλη
 κινεῖται λοιπὸν πρὸς τὴ μορφή της ἀπὸ τὴν ἐσωτερι-
 κή, ἔμφυτη ὄρεξη τοῦ συγκεκριμένου ὄντος. Γενικῶς
 τὴν κίνηση αὐτὴν τῆς ὕλης ἀπὸ τὸ μὴ εἶναι εἰς τὸ
 εἶναι ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ὀνομάζει γίνεσθαι. Τὸ μὴ
 εἶναι καὶ τὸ εἶναι δὲν νοῦνται λοιπὸν δίχως τὸ γί-
 γνεσθαι. Ὡστε ἡ ὕλη ἀποτελεῖ τὸ πρῶτο συστατικὸ
 στοιχεῖο τῆς οὐσίας, καὶ οὐσία εἶναι κατὰ τὸν Ἀρι-

σταυτέλη πάντοτε τὸ "τόδε τί", τὸ συγκεκριμέ-
νο πρᾶγμα.

Τὸ δεύτερο συστατικὸ στοιχεῖο τῆς οὐσίας εἶναι ἡ μορφή, τὸ εἶδος. Μορφή καὶ ὕλη εἶναι ἔννοιες σύ-
στοιχες, ἀμοιβαῖες. Ἡ μία δὲν ὑπάρχει δίχως τὴν ἄλλη. "Ἄν ὕλη εἶναι ἐκεῖνο τὸ ἀδρῖστο, πῶς τείνει νὰ γίνῃ ὀριστικόν, νὰ προσλάβῃ μορφή, μορφή εἶναι πάντοτε τὸ ὀριστικόν, τὸ ὅριον τοῦ πράγματος." Ἄν ὕλη εἶναι ἡ ἔνδεια, ἡ στέρηση, μορφή εἶναι τὸ πλήρωμα. "Ἄν τέλος ἡ ὕλη σημαίνῃ κάτι τὸ ἄλογο, ἡ μορφή σημαίνει πάντοτε κάτι τὸ λογικόν, γιὰ τὴν ἡ μορφή, τὸ εἶδος, προσδιορίζει σαφῶς τὰ ὅρια τῆς συγκεκριμένης οὐσίας, τοῦ συγκεκριμένου πράγματος. Ἡ μορφή λοιπὸν εἶναι ὁ λόγος τῆς οὐσίας." Ὅταν π.χ. ἕνας ἄνθρωπος εἶναι ἄρρωστος, τότε τὸ σῶμά του στερεῖται τῆς μορφῆς καὶ μορφή ἐδῶ εἶναι ἡ ὑγεία. Ἡ ἀσθένεια σημαίνει πάντοτε στέρηση, ἐνῶ ἡ ὑγεία εἶναι τὸ πλήρωμα, τὸ εἶδος στὴ μορφή. Τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ἡ ὑποκειμένη ὕλη τῆς οὐσίας, χαρακτηρίζεται λοιπὸν ἀπὸ τὴ μορφή. "Ἔτσι εἶδαμε πρὶν ὅτι τὸ ἄγαλμα προσδιορίζεται ἀπὸ δύο στοιχεῖα, τὴν ὕλη καὶ τὴ μορφή. Τὸ εἶδος, ἡ μορφή περιέχει, ἐνῶ ἡ ὕλη περιέχεται." Ἐπίσης τὸ εἶδος, ἡ μορφή, δημιουργεῖ τὴ διαφορὰ μεταξὺ τῆς ὕλης. Μὲ τὸ εἶδος χωρίζεται ἡ ὕλη καὶ τοῦτο σημαίνει ὅτι μὲ τὴ μορφή διακρίνεται τὸ ἓνα πρᾶγμα ἀπὸ τ' ἄλλο. Ἡ μορφή τέλος τελειοποιεῖ τὰ πράγματα. Ὡστε ὕλη καὶ μορφή συνθέτουν τὴν οὐσία, τὸ συγκεκριμένο ὄν. Γιὰ τοῦτο ὁ Ἀριστοτέλης λέγει, ὅτι ἡ οὐσία εἶναι σύνθετη. Ἡ ὕλη ὅμως χωριστὰ ἀπὸ τὴ μορφή καὶ

ἡ μορφή χωριστὰ ἀπὸ τὴν ὕλη ἔχουν δυὸ κοινὰ γνωρί-
 σματα : πρῶτον ὅτι ἀποτελοῦν "τὰ ἐξ ὧν" γίνεται κάτι,
 τὰ στοιχεῖα ἀπὸ τα ὁποῖα γίνεται ἓνα ὠρισμένο πρά-
 γμα, μιὰ ὠρισμένη οὐσία, καὶ δεύτερον ὅτι αὐτὰ καθ'
 ἑαυτὰ δὲν γνωρίζουν τὸ γίνεσθαι, δὲν γίνονται, ἀλλὰ
 εἶναι. "οὐ γίνεσθαι οὔτε ἡ ὕλη οὔτε τὸ εἶδος. λέγω δὲ
 τὰ ἔσχατα" (Μετὰ τὰ φυσικὰ, Ι069 β, 36) . Τί ἐννοεῖ ὁ Ἀ-
 ριστοτέλης με' αὐτό, θὰ φανῆ ἀμέσως ὅταν ἀναλύσωμε τὸ
 τρίτο συστατικὸ στοιχεῖο τῆς οὐσίας, τὴν ἐνέργεια ἢ
 τὴν ἐντελέχεια. Ἡ αἰσθητὴ οὐσία, τὸ τόδε τι, γίνεται
 ἀπὸ ὕλη καὶ μορφή. Οὔτε ἡ ὕλη οὔτε ἡ μορφή, ἂν τὰ νοή-
 σωμε χωριστὰ ἀπὸ τὸ πραγματικὸ ἀντικείμενο, γίνονται,
 αὐτὰ εἶναι. "Ὡστε οὔτε ἡ ὕλη οὔτε ἡ μορφή ἔχουν εἶ-
 ναι τοῦ πραγματικοῦ ἀντικειμένου. Τὸ γίνεσθαι τοῦ ἀντι-
 κειμένου εἶναι ἢ σύνθεσις μορφῆς καὶ ὕλης." Τὴν ὕλη, ἀπὸ
 τὴν ὁποῖαν γίνονται ὠρισμένα πράγματα, ὅταν αὐτὰ γίνουν,
 γιὰ νὰ τὴν χαρακτηρίσωμε, θὰ εἰποῦμε ὅχι ὅτι τὰ ἀντικεί-
 μενα εἶναι ὕλη, ἀλλὰ ὅτι εἶναι ἀπὸ ὕλη. Τὸ ἄγαλμα δὲν εἶ-
 ναι μάρμαρο, ἀλλὰ ἀπὸ μάρμαρο. (Μετὰ τὰ φυσικὰ, Ι033 α, 5)ᶜ
 Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴ μορφή. Τὸ ἄγαλμα δὲν εἶναι μορ-
 φή, ἀλλὰ ἔχει καὶ μορφή. "Ὡστε ἡ σύνθεσις τῶν δύο στοιχεί-
 ων, τῆς καθαρῆς ὕλης καὶ τῆς καθαρῆς μορφῆς, δημιουργοῦν
 τὸ ἄγαλμα. Ἡ σύνθεσις σημαίνει ὁμως γίνεσθαι." Ἐχομε ἐδῶ
 μιὰ δυναμικὴ σχέση τῶν δύο συστατικῶν τοῦ ἀντικειμένου .
 Τὴν σχέση ὁμως αὐτὴν μπορούμε νὰ τὴν καταλάβωμε μόνον
 ὅταν ἐννοήσωμε ὅχι μόνον τὴν ὕλη ἀλλὰ καὶ τὴν μορφή ὡς
 στοιχεῖα δυναμικά. Μὲ τὴ σύνθεσις τῶν δύο στοιχείων γίνε-
 πραγματικὸ ὅ, τι πρὶν ἦταν ἀπλῶς δυνατὸ.

Ὡστε, ὅπως φθάνομε πρὸς τὴν ἔννοια τῆς ὕλης, ὅταν ξεκινήσωμε ἀπὸ τὸ αἰσθητὸ ἀντικείμενο, ὅμοια καταλήγομε καὶ στὴν ἔννοια τῆς ἐνέργειας. Ἐνέργεια σημαίνει ἐδῶ τὴν πραγματοποίηση τῆς μορφῆς, τὴν ἀδέλφωσή της σὲ μιὰ συγκεκριμένη ὕλη. Ὁ Ἀριστοτέλης λέγει: "Ἄν εἶναι νὰ ὀρίσωμε τὸ κατώφλι, θὰ εἰποῦμε ὅτι εἶναι ἀπὸ ξύλο ἢ λίθο, ποῦ κεῖται σὲ μιὰ ὠρισμένη θέση, ἂν πάλι εἶναι νὰ ὀρίσωμε τὴν οἰκία, θὰ εἰποῦμε, ὅτι εἶναι ἀπὸ πλίνθους καὶ ξύλα τοποθετημένα με ὠρισμένη τάξη" (Μετὰ τὰ φυσικά, Ι043 , α 7-Ι0). Εἶναι λοιπὸν φανερό, ὅτι ἡ ἐνέργεια τῆς μορφῆς εἶναι πάντοτε διαφορετικὴ, ἀνάλογα μὲ τὴν ἑτερότητα τῆς ὕλης. Τὴν πρώτη φορὰ ἡ ἐνέργεια ἐκφράζεται μὲ τὴ θέση ποῦ εἶναι τοποθετημένο τὸ ἀντικείμενο (τὸ κατώφλι), τὴ δευτέρη φορὰ ἐκφράζεται μὲ τὴν τάξη, ποῦ λαμβάνει ἡ ὕλη ἀπὸ τὴ μορφή (οἰκία). Ἡ μορφή εἶναι λοιπὸν πάντοτε σὲ ἐνέργεια. Καὶ τοῦτο σημαίνει ὅτι ρυθμίζει καὶ συντάσσει τὴν ὕλη πάντοτε σύμφωνα πρὸς ἓνα σκοπὸ.

Ὡστε, ὅταν ἓνας, γιὰ νὰ ὀρίσῃ τί εἶναι οἰκία, εἰπῆ μόνον ὅτι οἰκία εἶναι λίθοι καὶ πλίνθοι καὶ ξύλα, λέγει μόνον τί εἶναι ἡ δυνάμει οἰκία, γιὰτὶ ὅλα αὐτὰ ἀποτελοῦν τὴν ὕλη τῆς οἰκίας. Ὁποῖος πάλιν εἶπεῖ, ὅτι οἰκία εἶναι σκεπασμένος χῶρος, ποῦ προφυλάσσει ἀνθρώπους καὶ πράγματα, αὐτὸς λέγει τί εἶναι ἡ ἐνεργεία οἰκίας. Μόνον ἐκεῖνος, ποῦ θὰ θέσῃ καὶ τὰ δύο, θὰ εἰπῆ τὴν οὐσία, τί εἶναι πραγματικὴ οἰκία... Τί εἶναι νηνεμία; ἡρεμία μέσα στὸν χῶρο ποῦ εἶναι γεμάτος ἀέρα. Ὑλη εἶναι λοιπὸν ἐδῶ ὁ ἀέρας, ἐνέργεια δὲ καὶ οὐσία εἶ -

ναι ἡ ἡρεμία. Τί εἶναι γαλήνη; ἡ ἡρεμία τῆς θάλασ-
 σας. Τὸ ὑπόβαθρο ὡς ὕλη εἶναι, ἐδῶ ἡ θάλασσα, ἐνέρ-
 γεια δὲ καὶ μορφή εἶναι ἡ γαλήνη. Εἶναι λοιπὸν φανε-
 ρὸ ἀπ' ὅσα εἰπώθησαν τί εἶναι αἰσθητὴ οὐσία καὶ πῶς
 εἶναι. Ἡ αἰσθητὴ οὐσία ὑπάρχει πρῶτον ὡς ὕλη, δεύτε-
 ρον ὡς μορφή ἐπειδὴ εἶναι ἐνέργεια, καὶ τρίτον ὡς σύν-
 θετο ἀπὸ τὰ δύο. (Μετὰ τὰ φυσικά, Ι043, α Ι4-28).

Γενικῶς λοιπὸν μπορούμε νὰ εἰποῦμε ὅτι ὕλη εἶναι ἐ-
κεῖνο, πού ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ προσλάβῃ μορφή. Μορ-
φή εἶναι ἐκεῖνο, πού προσδιορίζει τὴν ὕλη, ἐκεῖνο ὅπου
κατατείνει ἡ ὕλη. Καὶ ἐνέργεια τέλος εἶναι τὸ πραγμα-
τικό, ἡ οὐσία, ὅπου μέσα τὰ δύο αὐτὰ γίνονται ἓνα, συνυ-
φαίνονται σὲ μιὰ ὄντοτητα. Ἡ ἀληθινὴ οὐσία εἶναι λοι-
 πὸν κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἓνα σύνολον, τὸ ὁποῖον ἀπο-
 τελεῖται ἀπὸ ὕλη καὶ μορφή (σύνολον· συνάμφω). Ὑλὴ
 καὶ μορφή ὅμως πρέπει πάντοτε νὰ εὐρίσκονται σὲ μιὰ
 ἀναλογία ἢ μιὰ μὲ τὴν ἄλλη. Ἡ ἀναλογία δηλώνει πάν-
 τοτε τὸν συγκεκριμένο τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖον συνδέεται
 ἡ ὕλη μὲ τὴν μορφή. Ἄν λάβωμε παράδειγμα μιὰ οἶαδὴ -
 ποτε σφαῖρα ἀπὸ ξύλο ἢ χαλκῶ, τότε τὸ ξύλο ἢ ὁ χαλκὸς
 εἶναι ἡ ὕλη, ἡ σφαιρικότητα εἶναι ἡ μορφή, τὸ εἶδος.
 Οὐσία τέλος εἶναι τὸ συγκεκριμένο σφαιρικὸ ἀντικείμε-
 νο. Ὁ Ἀριστοτέλης λέγει: "οὐσία ἢ τε ὕλη καὶ τὸ εἶ-
 δος καὶ τὸ ἐκ τούτων" (Μετὰ τὰ φυσικά, Ι035, α, β).

Τὸ συνάμα ὕλης καὶ μορφῆς, ἡ συγκεκριμένη σύνθεσις
 αὐτῶν τῶν δύο χαρακτηρίζει τὴν κυρίως οὐσία. Χωρίζομε
 τὴν ὕλη ἀπὸ τὴν μορφή μὲ τὴν νοητικὴ ἀφαίρεσις. Ἄν
 εἶναι λοιπὸν νὰ ὀρίσωμε τὴν οὐσία, πρέπει νὰ τὸν ὀρίσωμε

τὴν ἐνεργὸν σύνθεσιν τῶν δύο στοιχείων, ποὺ τὴν συναποτελοῦν. Γενικῶς λοιπὸν, ἂν θέλωμε νὰ ὀρίσωμε τὴν οὐσίαν, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, πρέπει νὰ εἰποῦμε, ὅτι πρώτη οὐσία εἶναι ἡ ἀδιαίρετη σύνθεσις ὕλης καὶ μορφῆς, δεύτερον ἡ σταθερὴ ἀναλογία μεταξὺ μορφῆς καὶ ὕλης, τρίτον ἡ οὐσία εἶναι κάτι διάφορον ἀπὸ τὴν χωριστὴν ὕλην καὶ τὴν χωριστὴν μορφήν (ἕτερον), γιὰτὶ ἀκριβῶς εἶναι ἡ ἐνεργὸς σύνθεσις αὐτῶν τῶν δύο, ὅποτε αὐτὰ εἶναι μόνον ἀπλᾶ στοιχεῖα τῆς οὐσίας. Τὸ εἶναι λοιπὸν κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην συνίσταται στὴν ἐνέργειαν μορφῆς καὶ ὕλης.

Ἀπὸ τὴν ἀνάλυσιν τῶν κατηγοριῶν εἶδαμε ὅτι αὐθύπαρκτον εἶναι ἔχει μόνον ἡ κατηγορία τῆς οὐσίας, ἐνῶ τὸ εἶναι τῶν ἄλλων κατηγοριῶν, τοῦ ποιοῦ, ποσοῦ, χρόνου, τρόπου κ.λ.π., ἐξαρτᾶται πάντοτε ἀπὸ τὸ εἶναι τῆς πρώτης κατηγορίας. Ἀπὸ τὴν ἀνάλυσιν τῶν στοιχείων τῆς οὐσίας βλέπομε ὅτι οὔτε ἡ χωριστὴ ὕλη οὔτε ἡ χωριστὴ μορφή ἀλλὰ ἡ ἐνέργεια χαρακτηρίζει τὸ εἶναι στὴν πραγματικὴν του σημασίαν. Ὑλὴ δηλαδὴ καὶ μορφή ἐν ἐνεργείᾳ καὶ τα δύο ἀποτελοῦν τὴν οὐσίαν.

14. Τὰ αἴτια τῆς οὐσίας

Ἀναλύσαμε ὡς τώρα τὴν ἐννοίαν τοῦ εἶναι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, ὡς πρὸς τοὺς κατηγορικοὺς τῆς προσδιορισμοὺς καὶ ὡς πρὸς τὰ στοιχεῖά της. Ὑπολείπεται ἀκόμα νὰ ὀρίσωμε τὸ εἶναι ὡς πρὸς τὰ αἴτιά του. Ἀπὸ ὅσα εἶπαμε γιὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ εἶναι ἐγένε φανερόν ὅτι ἡ ὕλη καὶ ἡ μορφή ἀποτελοῦν δύο ριζικῶς διαφορετικὰ

αίτια. Ἡ ὕλη ὡς ὄρος νοθεῖται ὡς αίτια, ὡς "τὸ ἐξ οὗ γίνεται" ἓνα συγκεκριμένο ἀντικείμενο. Τὸ μάρμαρο π.χ. εἶναι ἡ ὕλική αίτια γιὰ νὰ γίνῃ τὸ ἄγαλμα. Ὁ Ἀριστοτέλης ὁμιλεῖ σχετικῶς περὶ "τῆς ἐν εἶδει ὕλης αίτιας" (984 α 17); δηλαδή περὶ τῆς αίτιας ὡς ὕλης, τῆς ὕλικῆς αίτιας (CAUSA MATERIALES). Ἰκε-ἐλλου τὸ δεῦτερον στοιχεῖον τοῦ εἶναι, ἡ μορφή, ἀποτελεῖ τὴν τυπική αίτια (CAUSA FORMALIS), γιὰτὶ τὸ μάρμαρο γίνεται ἐπειδὴ διαμορφώνεται ἀπὸ τὴν συγκεκριμένη μορφή, ποὺ τὴν ἐπιβάλλει ὁ καλλιτέχνης. Δίχως τὴν ποιοτικὴν ἐνέργειαν τῆς μορφῆς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ δημιουργηθῇ τὸ ἄγαλμα. Ὅμως οὔτε ἡ ὕλη οὔτε ἡ μορφή μποροῦν μόνες τους νὰ δημιουργήσουν τὸ ἄγαλμα, ἀλλὰ ἀπαιτεῖται μία τρίτη αίτια, ἡ κινητική, ἡ κινουσα αίτια (CAUSA MOVENS), ἡ ὁποία στὸ προκείμενο παράδειγμα τοῦ ἀγάλματος εἶναι τὸ χέρι τοῦ καλλιτέχνου. Τὰ τρία αὐτὰ εἶδη τῆς αίτιας ἀντιστοιχοῦν στίς τρεῖς ἐννοιες, μετὰ τις ὁποῖες ἐχαρακτηρίσαμε ἕδη τὰ στοιχεῖα, στὴν ὕλη, στὴν μορφή καὶ στὴν ἐνέργεια. Ὁ Ἀριστοτέλης στὰ τρία αὐτὰ εἶδη τῆς αίτιας προσθέτει καὶ ἓνα τέταρτο εἶδος--αίτιας-, τὸν σκοπό, "τὸ οὗ ἔνεκα" (CAUSA FINALIS). Ἄν ὑπῆρχον μόνον τὰ τρία πρῶτα εἶδη τῆς αίτιας, τότε θὰ εἶχαμε μόνον τυφλὴ καὶ μηχανικὴ δημιουργία. Θὰ εἶχαμε ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος τὴν ποικιλία τῆς ὕλης, ἀπὸ τὸ ἄλλο τὴν ποικιλία τῶν μορφῶν καὶ τέλος τὴν τυφλῶς κινουσα αίτια, δὲν θὰ εἶχαμε μέσα στὸ γίνεσθαι καὶ στὸ εἶναι τάξη καὶ σκοπό.

Ἄς ἐπανεέλθωμε στό παράδειγμα τοῦ ἀγάλματος, ὅπου τὸ μάρμαρο ἀποτελεῖ τὴν ὕλική, ἡ μορφή τὴν τυπική, καὶ τὸ χέρι τοῦ καλλιτέχνη τὴν κινουῦσα αἷτρία. Ἄν δὲν ὑπῆρχε καὶ μιὰ τετάρτη αἷτρία, ὀλωσδιόλου χωριστὴ ἀπὸ τὶς ἄλλες τρεῖς, δὲν θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ γίνῃ τὸ ἀγαλμα. Ἡ αἷτρία αὐτὴ εἶναι ἡ "ἰδέα", ποὺ ἔχει ὁ καλλιτέχνης. ἀπὸ νοῦ του. Ἡ ὕλη παραμένει πάντοτε ἡ ἀπλὴ δυνατότητα, εἶναι "ἐκ τῶν οὐκ ἄνευ", ἡ μορφή εἶναι ἐπίσης κάτι τὸ τετελεσμένο, πραγματωμένο, δηλαδή προϋποθέτει πάντοτε μιὰ κινουῦσα αἷτρία, διὰ νὰ ὑπάρξῃ. Αὐτὴ ὅμως ἡ κινουῦσα αἷτρία ἐξηγεῖ μόνο τὴ μηχανικὴ ἐνέργεια. Συνεπῶς παραμένει ἀνοιχτὸ τὸ ἐρώτημα: τί εἶναι ἐκεῖνο ποὺ κινεῖ τὸ χέρι τοῦ καλλιτέχνη, καί, ὅπου κατατείνει ἡ κίνηση αὐτὴ, τί ἐπιδιώκει; Ὁ καλλιτέχνης ἐπιδιώκει νὰ φέρῃ εἰς φῶς τὴν ἰδέα, ποὺ προσδιορίζει τὸ νοῦ του. Αὐτὸς εἶναι ὁ σκοπός. Ὡστε ὑπάρχει καὶ μιὰ ἄλλη τετάρτη αἷτρία, ὁ σκοπός, τὸ οὐ ἔνεκα, ἡ ἐντελέχεια. Ὁ Ἀριστοτέλης ὀνομάζει τὴν αἷτρία αὐτὴν καὶ "αἷτιον τοῦ καλῶς καὶ ὀρθῶς", ἐπίσης "αἷτρίαν τοῦ εὖ". Ἡ αἷτρία εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ ὅλα τα πράγματα. Ὁ Ἀριστοτέλης σκέπτεται γιὰ ὅλα τελεολογικῶς. Παντοῦ κατ' αὐτὸν ὑπάρχει σκοπός. Μέσα στὴ φύση, ἀπὸ τὶς κατώτερες ὡς τὶς ἀνώτερες μορφές της, ὁ σκοπός εἶναι ἐκεῖνος, ποὺ προσδιορίζει τὰ πάντα. Τὸ γίνεσθαι, χωρὶς σκοπό, θὰ ἦταν ἀδιανόητο. Ἦδη μὲ τὴν ἐννοια τῆς μορφῆς κάθε γίνεσθαι ἀποικτᾶ μιὰ κατεύθυνση. Ἄλλα ἡ ἐννοια τοῦ σκοποῦ εἶναι ἐκεῖνη ποὺ τελικῶς ἐπισφραγίζει τὸ γίνεσθαι καὶ τὸ εἶναι. Μέσα σε τρία συστήματα ἐννοιῶν, μὲ τὰ ὁποῖα ὁ Ἀριστοτέλης ἀναλύει τὸ εἶναι, δηλαδή στὶς κατῆγορίες, στὰ 2

καὶ τὶς αἰτίες, πρωτεύουσα σημασία ἔχων πρῶτον στίς κατηγορίες ἢ οὐσία, δεύτερον στὰ στοιχεῖα ἢ ἐνέργεια, καὶ τρίτον στίς αἰτίες ἢ ἐντελέχεια. Μὲ αὐτὲς τὶς ἐννοίες ὁ Ἀριστοτέλης ὄχι μόνο ἔκτισε τὸ φιλοσοφικὸ τοῦ οἰκοδόμημα, ἀλλὰ ἐξουσίασε καὶ ὁλόκληρη τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν τῆς φιλοσοφίας. Τὰ τρία αὐτὰ συστήματα ἐννοιῶν, τὰ ὁποῖα, ὅπως εἶδαμε, ἔχουν ἀμοιβαία συναμεταξύ των σχέση, ἀποτελοῦν τὶς βασικὰς ἀρχὰς τοῦ ἀριστοτελικοῦ συστήματος. Μὲ αὐτὲς ὁ Ἀριστοτέλης ἐρμηνεύει ὄχι μόνον τὰ προβλήματα τῆς μεταφυσικῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς φυσικῆς, τῆς ἠθικῆς, τῆς ψυχολογίας, τῆς πολιτικῆς καὶ γενικῶς ὅλα τὰ προβλήματα τῆς φιλοσοφίας.

Ὁ ἀρχικὸς ὀρισμὸς τῆς φιλοσοφίας, ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι ἡ ἐπιστήμη ποὺ ἀναζητεῖ τὶς ἀρχὰς τῶν ὄντων, προσλαμβάνει τώρα μὲ τὴν ἀνάλυσιν αὐτῶν τῶν ἀρχῶν τοῦ ἀριστοτελικοῦ συστήματος οὐσιαστικώτερον περιεχόμενον. Κατηγορίες, στοιχεῖα καὶ αἰτίες ἀποτελοῦν κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη τὶς βασικὰς ἀρχὰς τοῦ εἶναι. Θαυμάζει κανεὶς πράγματι τὴν πυκνότητα τῶν ἐννοιῶν, μὲ τὶς ὁποῖες ὁ Ἀριστοτέλης ἀναλύει τὸ εἶναι. Ἡ πρώτη φιλοσοφία ἢ ὄντολογία εἶναι λοιπὸν κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ γενικὴ ἐκείνη ἐπιστήμη, ποὺ ἐξετάζει τὶς ἀρχὰς τῶν ὄντων. Αὐτὴ πραγματεύεται "περὶ τοῦ ὄντος ἢ ὄν", δηλαδὴ περὶ τοῦ ὄντος ὡς ὄντος. Ἔργο τῆς εἶναι νὰ θεωρήσῃ τί εἶναι καὶ ποῖοι εἶναι οἱ βασικοὶ τοῦ προσδιορισμοῦ. Ὁ φιλόσοφος ζητεῖ μόνον τὴν ἀλήθειαν καὶ ἔργο τοῦ εἶναι νὰ ἀνεύρῃ τὶς ἀρχὰς καὶ τὶς αἰτίες τοῦ εἶναι. Ἡ φιλοσοφία ὁμῶς δὲν ταυτίζεται μὲ τὴν ὄντολογία. Ἡ ὄντολογία ἢ ἡ

ή πρώτη φιλοσοφία αποτελεί κατά τον Ἀριστοτέλη μό-
 νον ἕνα μέρος τῆς θεωρητικῆς φιλοσοφίας, ἡ ὅποια
 περιλαμβάνει τὴν πρώτη φιλοσοφία, τὴν φυσικὴ καὶ
 τὴν μαθηματικὴ. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐχώρισε πρῶτος τὴν
 φιλοσοφίαν γενικῶς σε θεωρητικὴ, πρακτικὴ καὶ ποιη-
 τικὴ. Ὁ χωρισμὸς αὐτὸς στηρίζεται στὴν ἴδια φύση
 τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, τὸ ὁποῖον, κατά τον Ἀρι-
 στοτέλη, ἐκδηλώνεται μὲ τρεῖς βασικοὺς τρόπους, τὸν
 θεωρητικόν, τὸν πρακτικόν καὶ τὸν ποιητικόν. "Πᾶσα διά-
 νοια ἢ πρακτικὴ ἢ ποιητικὴ ἢ θεωρητικὴ." (Μετὰ τὰ
 φυσικά, Ι025 β, 25). Ὁ νοῦς εἶναι θεωρητικὸς, πρακτι-
 κὸς καὶ ποιητικὸς. Σκοπὸς τοῦ θεωρητικοῦ εἶναι ἡ ἀ-
 λήθεια. Σκοπὸς τοῦ πρακτικοῦ νοῦ εἶναι τὸ ἔργον, ἡ
 πράξις. Πρωταρχὴ δὲ τῶν ἔργων καὶ τῶν πράξεων εἶναι
 ἡ προαίρεσις, ἡ θέλησις συνωδευμένη ἀπὸ τὴν διάνοια.
 Ἡ πρακτικὴ φιλοσοφία ἀποτελεῖται ἀπὸ τὴν ἠθικὴν,
 τὴν οἰκονομικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν. Σκοπὸς τέλος τοῦ
 ποιητικοῦ νοῦ εἶναι ἡ τέχνη. Ὁ Ἀριστοτέλης διακρί-
 νει τὴν πράξιν ἀπὸ τὴν ποίησιν. "Ἐτερόν ἐστὶ ποίησις
 καὶ πράξις". Ὅμως πρακτικὴ καὶ ποιητικὴ ἐνέργεια
 ἔχουν κάτι τὸ κοινὸν συναμετάξύ των, καὶ τοῦτο εἶναι
 ὅτι τὰ δημιουργήματά των "τὸ ἐσόμενον" εἶναι δυνατὸν
 νὰ εἶναι ἕτσι ἢ ἄλλοιῶς, ἐνῶ ἡ θεωρητικὴ ἐνέργεια
 καταγίνεται μετὰ τὴν γνῶσιν τοῦ εἶναι, δηλαδή ἐκεῖνο
 ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλοιῶς, ἀπὸ ὅτι εἶναι,
 " τὸ ὄν "

15. Ἡ ἱστορική πορεία τοῦ φιλοσοφικοῦ νοῦ
τῶν Ἑλλήνων. Τὰ πρῶτα φιλοσοφήματα

Γιὰ νὰ φθάσῃ ὁμως ἡ φιλοσοφία στὴν ἀρτιότητα αὐ-
τὴν τῶν ἐννοιῶν καὶ τῶν ἔρχῶν ποῦ παρουσιάζει στὸν
Πλάτωνα καὶ στὸν Ἀριστοτέλη, πέρασε ἀπὸ διάφορα
στάδια, ὅπου ὁ νοῦς τῶν Ἑλλήνων ἀγωνίσθηκε νὰ σχη-
ματίσῃ τίς πρῶτες φιλοσοφικὲς ἐννοιες. Κατὰ τὴν περὶ-
οδο αὐτὴν ὁ φιλοσοφικὸς νοῦς ἀποσπᾶται σιγὰ σιγὰ ἀ-
πὸ τὴν μυθολογικὴ σκέψη, ὁ λόγος ἀποχωρίζεται ἀπὸ τὸν
μῦθο καὶ ζητεῖ τὴν ἀρχὴ ἢ τίς ἀρχές τῶν ὄντων. Ὁ Θα-
λῆς ἀνοίξε πρῶτος αὐτὸν τὸν δρόμο μὲ τὸ νὰ θέσῃ ὡς
ἀρχὴ τῶν πάντων τὸ ὕδωρ. "Ἐξ ὕδατος γάρ, φησὶ, πάντα
εἶναι καὶ εἰς ὕδωρ πάντα ἀναλύεσθαι". Ὁ συμπολίτης,
μαθητὴς καὶ διάδοχος τοῦ Θαλῆ, ὁ Ἀναξίμανδρος (610-
547 π.Χ.) προχώρησε πολὺ πέρα ἀπὸ τὸν Θαλῆ. Ἔθεσε ὡς
ἀρχὴ τῶν ὄντων τὸ ἀπειρον. Ὁ Θαλῆς συνέλαβε τὴν ἐν-
νοια τῆς ἀρχῆς τῶν πάντων, ἀλλὰ δὲν ἐπροχώρησε πέρα
ἀπὸ τὸν ἐμπειρικὸ κόσμο, γιὰτὶ τὸ ὕδωρ εἶναι κάτι ποῦ
εἶναι ἐμπειρικῶς δεδομένο. Τὸ ἀπειρον τοῦ Ἀναξίμαν-
δρου δὲν εἶναι αἰσθητό, δὲν ἔχει καμμιά αἰσθητὴ ποιό-
τητα, εἶναι ἐπέκειντα ἀπὸ κάθε ἐμπειρία. Ὅμως παρα-
μένει καὶ τὸ ἀπειρον τοῦ Ἀναξίμανδρου ὑλικό. Εἶ-
ναι ἡ πρώτη ὕλη δίχως καμμιά μορφή. Κανένα αἰσθητὸ
ἀντικείμενο δὲν μπορεῖ νὰ ταυτισθῇ μὲ τὸ ἀπειρον, γιὰ-
τὶ ὅλα τὰ αἰσθητὰ εἶναι συγκεκριμένα, ἔχουν ὀρισμὴν
μορφή, ἐνῶ ἀπειρον εἶναι ἐκεῖνο, ποῦ δὲν ἔχει καμμιά
μορφή. Τὸ ἀπειρον εἶναι πέρα ἀπὸ κάθε συγκεκριμένο

καὶ γι' αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ αἰτία ὄλων τῶν συγκεκριμένων. Τὸ ἀπείρον δὲν εἶναι μόνον ἀόριστον, δηλαδή ὕλῃ δίχως συγκεκριμένη μορφή, ἀλλὰ εἶναι καὶ ὡς πρὸς τὸν χῶρο καὶ τὸν χρόνο ἀναρχὸ καὶ ἀτελεύτητο. Ἔτσι περιλαμβάνει καὶ προσδιορίζει τὰ πάντα. Τέλος τὸ ἀπείρον ὁ Ἀναξίμανδρος τὸ χαρακτηρίζει ὡς θεῖον. Ἡ ἀπειρῆ λοιπὸν ὕλη τοῦ Ἀναξιμάνδρου ἀποτελεῖ τὴν πρώτη φιλοσοφικὴ ἔννοια τοῦ Θεοῦ. Ἡ τάση αὐτῆ τῶν φιλοσόφων νὰ χαρακτηρίζουν ὡς θεότητα τὴν πρώτη ἀρχὴ τῶν ὄντων, ὅπως τὴν ἀντιλαμβάνεται ὁ νοῦς, εἶναι γενικὴ καὶ προσδίδει εἰς τὴν φιλοσοφία πάντοτε καὶ ἓνα θρησκευτικὸ χαρακτῆρα.

Τὴν γενναία ὅμως αὐτὴν ἔννοια τοῦ ἀπείρου, ὅπως τὴν συνέλαβε ὁ Ἀναξίμανδρος, δὲν κατώρθωσε νὰ διατηρήσῃ ὁ συμπολίτης καὶ συμμαθητῆς του, ὁ τρίτος Μιλήσιος φιλόσοφος, ὁ Ἀναξίμανης (585-528 π.Χ.). Εἶναι ὡσὰν νὰ μὴν ἦταν δυνατόν ἀκόμη ὁ φιλοσοφικὸς νοῦς νὰ παράμεινῃ εἰς τὸ βάθος τοῦ ἀπείρου, ὅπου μὲ τὴν ὀρμὴν εἰσεχώρησε, καὶ γυρίζει πάλιν εἰς τὸν ἐμπειρικὸν κόσμον. Ὁ Ἀναξίμανης λοιπὸν κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Θαλῆ θέτει ὡς ἀρχὴ τῶν ὄντων τὸν ἀέρα, δηλαδή ἓνα συγκεκριμένον στοιχεῖον τῆς πείρας. Ἐννοεῖ δὲ τὸν ἀέρα καὶ αὐτὸς ὡς ἔμφυχον. Ὑλῃ καὶ ζωὴ θεωροῦνται ἐδῶ ὡς οἱ ἀρχαὶ ὄλων τῶν ὄντων. Ἡ ζωὴ ἀντιπροσωπεύει τὴν ἔννοια τῆς μορφῆς, δηλαδή τὴν πλαστικὴν ἐκείνη ἐνέργεια, ἡ ὅποια μορφώνει τὴν συγκεκριμένη ὕλη.

Ἡ σχολὴ τῆς Μιλήτου ἐζήτησε τὸ σταθερὸ ὑλικὸ ὑπόβαθρον τῶν ὄντων, τὴν πρώτη ὕλη ὡς ἀρχὴ τῶν ὄντων.

Μὲ ἄλλα λόγια ἐζήτησε τὸ πραγματικὸ εἶναι τῶν ὄντων, ἐχώρισε τὸ φαίνεσθαι ἀπὸ τὸ εἶναι. Ταυτοχρόνως ὁμως ἔθεσε καὶ τὴν ἔννοια τοῦ γίνεσθαι τῶν ὄντων, ἔστω καὶ χωρὶς μεγάλη σαφήνεια, δηλαδή ξεχώρισε δύο πράγματα, τὴ σταθερότητα τῆς πρώτης ὕλης, ποὺ εἶναι πίσω ἀπὸ ὅλα τὰ φαινόμενα, τὰ εἰδικὰ ὄντα, καὶ τὴν ἀέγιο μεταβλητότητα αὐτῆς τῆς πρώτης ὕλης.

16. Ἡ ἔννοια τοῦ γίνεσθαι. - Ἡράκλειτος

Ἐκεῖνος ὁμως, ὁ ὁποῖος μιὰ γενεὰ ἀργότερον ἀπὸ τοὺς Μιλησφους συνέλαβε καὶ διετύπωσε ριζικῶς τὴν ἔννοια τοῦ γίνεσθαι, εἶναι ὁ Ἡράκλειτος ὁ Ἐφέσιος (544-480 π.Χ.). Κατὰ τὸν Ἡράκλειτο δὲν ὑπάρχει ὅ,τι ἀκριβῶς ζητοῦσαν οἱ Μιλήσιοι φιλόσοφοι, δηλαδή τὸ καθαρὸ ὑλικὸ ὑπόβαθρο τῶν ὄντων, τὸ μεταφυσικὸ εἶναι τῶν πραγμάτων, γιατί ὅλα, ὄχι μόνον τὰ κατὰ μέρος πράγματα, ἀλλὰ καὶ τὸ σύμπαν εἶναι σε ἀέναη κίνηση καὶ ῥοή. Τίποτε δὲν εἶναι σταθερὸ γιὰ τὰ πράγματα δὲν μπορούμε νὰ εἰπῶμε ὅτι εἶναι, ἀλλὰ μόνον ὅτι γίνονται. Ὅ,τι ὑπάρχει εἶναι ἢ κίνηση, τὸ γίνεσθαι. Γίνεσθαι καὶ ἀπογίνεσθαι, αἰώνια μεταβολή, αὐτὸ εἶναι ἡ οὐσία τοῦ κόσμου. Τίποτε τὸ σταθερὸ καὶ στατικὸ δὲν ὑπάρχει.

Ἄλλοτε ποὺ Ἡράκλειτος ὅτι πάντα χωρεῖ καὶ οὐδὲν μένει, καὶ ποταμοῦ ῥοῆ ἀπεικάζων τὰ ὄντα λέγει, ὡς δὲ εἰς τὸν αὐτὸν ποταμὸν οὐκ ἂν ἐμβαίης " (Πλάτωνος Γ, ἀτύλος, 408 Α). Τὸ ἀπόλυτο εἶναι λοιπὸν τῶρα τὸ γίνεσθαι. Κατὰ τοὺς Μιλησίους τὸ ἀπόλυτο ἦταν τὸ εἶναι, καὶ τὸ γίνεσθαι ἦταν τὸ σχετικὸ. Τὰ συγκεκριμένα ὄντα, τὰ πράγματα, δὲν εἶναι, ἀλλὰ τὸ ἕνα ἀναλύεται καὶ

ἀναλίσκεται εἰς τὸ ἄλλο. Τὰ πράγματα δὲν ὑφίστανται καθ' ἑαυτά, ἀλλὰ εἶναι ἀεὶ ἐν κινήσει. Μὲ τὴν κίνηση καὶ φαίνονται καὶ παύουν νὰ φαίνωνται, καὶ εἶναι καὶ δὲν εἶναι, μεταβαίνουν συνεχῶς ἀπὸ τὴν μιὰ μορφή στὴν ἄλλη, αἴρονται διαρκῶς τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο. Ἐάν λοιπὸν ἡ πρώτη ἔννοια τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἦταν τὸ εἶναι, ἡ δεύτερη εἶναι τὸ γίνεσθαι. Καὶ ὅπως τὸ εἶναι ἀπὸ τοὺς Μιλησίους, ἔτσι καὶ τὸ γίνεσθαι τῶρα ἀπὸ τὸν Ἡρακλείτου ταυτίζεται μὲ τὴν θεότητα. Μὲ τὸ γίνεσθαι τὸ εἶναι γίνεται μὴ εἶναι καὶ τὸ μὴ εἶναι γίνεται εἶναι. Τὸ εἶναι καὶ τὸ μὴ εἶναι γίνονται τῶρα οἱ δύο τρόποι, μὲ τοὺς ὁποίους ἀντιλαμβανόμαστε τὸ γίνεσθαι. Μὲ τὴν μετάβαση ἀπὸ τὸ ἓνα σημεῖο τοῦ χρόνου εἰς τὸ ἄλλο ἔχομε τὸ εἶναι καὶ τὸ μὴ εἶναι. Γιὰ τοῦτο μόνον ἡ μετάβαση, ἡ μεταβολὴ ὑπάρχει. Ἡ λογικὴ ἀφαίρεση, τὴν ὁποία κάνει τῶρα λοιπὸν ὁ νοῦς τοῦ Ἡρακλείτου, εἶναι ὁλοσδιόλου διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ἀφαίρεση ποὺ ἔκαναν οἱ Μιλησιοὶ φιλόσοφοι. Ἐκεῖνοι μὲ τὴν νοητικὴν ἀφαίρεση ἔφθασαν στὴν ἔννοια τοῦ εἶναι, στὴν σταθερὴ ἀρχὴ τῶν ὄντων, παρέρισαν τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων, γιὰ νὰ συλλάβουν μὲ τὸν νοῦ τους τὸ μεταφυσικὸ εἶναι τῶν ὄντων. Ὁ Ἡρακλείτους ἀπομονώνει μὲ τὸν νοῦ του τὴν μεταβλητότητα, παραμερίζει τὰ καθ' ἕναστος ὄντα καὶ κρατᾷ μόνον τὸ γίνεσθαι. Ἡ μεταφυσικὴ ἀρχὴ τῶν Μιλησίων ἦταν στατικὴ, ἐνῶ ἡ ἀρχὴ τοῦ Ἡρακλείτου εἶναι δυναμικὴ. Πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ γίνεσθαι εἶναι δυσκολώτερα συλληπτὴ ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ εἶναι. Ἐξ ἄλλου, δίχως τὴν ἔννοια τοῦ εἶναι, ὅπως τὴν διετύπωσαν οἱ Μιλησιοί, δε θὰ

ἦταν δυνατόν ὁ Ἡράκλειτος νὰ προχωρήσῃ στὴν ἔννοια τοῦ γίνεσθαι. Ὅμως, ὅσο μεγάλη καὶ ἂν εἶναι ἡ νοητικὴ ἀφαίρεση τοῦ Ἡρακλείτου, περιορίζεται καὶ αὐτὴ ἀπὸ τὴν ἀντίθετη δύναμη, τὴν ἀντιληπτικὴ δύναμη τῶν αἰσθήσεων. Ἡ ὄραση εἶναι ἡ αἴσθησις ἐκείνη, μετὴν ὁποῖαν ἀντιλαμβανόμεθα τὴν κίνηση, καὶ τὸ πῦρ εἶναι γι' αὐτὸν τὸ αἰσθητὸ ἀντικείμενο ποὺ συμβολίζει κατ' ἐξοχὴν τὴν κίνηση. Ὁ κόσμος χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸν Ἡράκλειτο ὡς ἀείζων πῦρ. Τὸ πῦρ ὁμοίως τοῦ Ἡρακλείτου ὡς ἀρχὴ τῶν ὄντων δὲν σημαίνει τόσο μιὰ ὕλη, ἢ ὁποῖα μεταμορφώνεται, ὅσο τὴν αἰώνια μεταβλητότητα τῶν ὄντων, τὸ αἰώνιο γίνεσθαι καὶ ἀπογίνεσθαι τῶν πραγμάτων. Ἡ ἀέναῃ ὁμοίως αὐτὴ ἀλλαγὴ τῶν ὄντων γίνεται κατὰ τὸν Ἡράκλειτον σύμφωνα με ὠρισμένα ἐσωτερικὰ μέτρα, σύμφωνα με μιὰ ἐσωτερικὴ τάξη. Ἡ ἐσωτερικὴ αὐτὴ τάξη καὶ νομοτέλεια τοῦ γίνεσθαι ἀποτελεῖ τὸ μόνο σταθερό. Ὁ Ἡράκλειτος ὀνομάζει τὴν ἐσωτερικὴ αὐτὴ τάξη τοῦ γίνεσθαι εἴμαρ μένη, δίκη ἢ λόγον, δηλαδὴ τὴν χαρακτηρίζει με κριτήρια φυσικά, ἠθικά καὶ λογικά. Τοῦτο σημαίνει ὅτι τὸ πνεῦμα δὲν ἔχει ἀκόμη διαχωρίσει αὐστηρῶς τοὺς βασικούς τοὺς τρόπους τοῦ σκέπτεσθαι καὶ γι' αὐτὸ τοὺς χρησιμοποιεῖ ἐναλλάξ, γιὰ νὰ χαρακτηρίσῃ ὁμοίως πάντοτε τὸ ἴδιο πρᾶγμα, τὴν ἐσωτερικὴ τάξη τοῦ γίνεσθαι. Ἡ ἔννοια, τὴν ὁποῖαν εἰσάγει ὁ Ἡράκλειτος μετὰ τὸ γίνεσθαι καὶ τὴν ὁποῖαν διατυπώνει μετὰ ὅλη τὴ δυνατὴ αὐστηρότητα, εἶναι ἡ ἔννοια τῆς ἐσωτερικῆς τάξεως τοῦ κόσμου. Μετὰ δύο βασικούς τρό-

πους προσδιορίζει· ὁ Ἡράκλειτος τὴν ἐσωτερικὴ αὐτῆ τάξιν τοῦ κόσμου, μὲ τὴν ἁρμονία τῶν ἀντιθέσεων καὶ μὲ τὴν ἀνακύκλωση τῆς ἀλλαγῆς, τοῦ γίνεσθαι. Τὸ γεγονός ὅτι ὅλα μεταβάλλονται παρώθησάν τὸν Ἡράκλειτο νὰ ἰσχυρισθῆ ὅτι τὸ καθε τι μεταπίπτει πάντοτε εἰς τὸ ἀντίθετό του. Τὴν αἰώνια ροὴ τῶν πραγμάτων ὁ Ἡράκλειτος τὴν χαρακτηρίζει ὡς ἀνειρήνευτη πάλη τῶν ἀντιθέσεων. Ἔτσι εἶναι κατ' αὐτὸν ὁ πόλεμος πατὴρ τῶν πάντων. Ὅ,τι πρὸς στιγμὴν φαίνεται ὅτι ὑπάρχει, τοῦτο εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς πάλης ἀντιθέτων δυνάμεων καὶ κινήσεων. Μέσα σ' αὐτὴν τὴν ἀτελεύτητη μεταβολὴ τῶν πραγμάτων δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ συγκεκριμένο, τὸ εἰδικό, ὑπάρχει μόνον ἡ τάξις, μὲ τὴν ὁποῖαν γίνεται ἡ ἀνακύκλωση τῶν ἀντιθέτων κινήσεων.

17. Ἡ ἐννοία τοῦ λόγου. Ἡράκλειτος

Τὴν ἐσωτερικὴ τάξιν τοῦ κόσμου ὁ Ἡράκλειτος τὴν ὀνομάζει, ὅπως εἶδαμε, καὶ Λόγον. Τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα τοῦ Ἡρακλείτου λέγει: "τοῦ δὲ λόγου τοῦδ' ἐδόντος αἰεὶ ἀξύνεται γίνονται ἄνθρωποι καὶ πρόσθεν ἢ ἀκοῦσαι καὶ ἀκούσαντες τὸ πρῶτον· γινομένων γὰρ πάντων κατὰ τὸν λόγον τόνδε ἀπεύροισιν εὐόκασιν, πειρώμενοι καὶ ἐπέων καὶ ἔργων τοιούτων· ὁκείων ἐγὼ διηγεῦμαι διαιρέων κατὰ φύσιν ἕκαστον καὶ φράζων ὅπως ἔχει. Τοὺς δὲ ἄλλους ἀνθρώπους λανθάνει ὁκόσα ἐγερθέντες ποιούσιν ὁκωσπερ ὁκόσα εὐδόντες ἐπιλανθάνονται". Καὶ ἐνῶ ὁ Λόγος αὐτὸς ὑπάρχει πάντοτε, οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἀντι-

κανοι νὰ τὸν ἐννοήσουν καὶ προτοῦ τὸν ἀκούσουν καὶ ἀφοῦ τὸν πρωτακούσουν. Γιατὶ ἂν καὶ γίνονται ὅλα σύμφωνα μὲ αὐτὸν τὸν λόγον, οἱ ἄνθρωποι μοιάζουν μὲ ἀνίδεους καὶ καταπιάνονται καὶ μὲ λόγια καὶ μὲ ἔργα, ὅπως αὐτὰ ποὺ θὰ ἐκθέσω καὶ θὰ διαιρέσω τὸ καθένα κατὰ τὴν φύση του καὶ θὰ ἐξηγήσω πῶς ἔχει. Στοὺς ἄλλους ὁμως ἄνθρώπους δὲν εἶναι συνειδητὰ ὅσα κάνουν ἐν ἐργηγόρσει, ὅπως ἀκριβῶς λησμονοῦν καὶ ὅσα κάνουν στὸν ὕπνο τους. Ὁ ἀφορισμὸς αὐτὸς τοῦ Ἡρακλείτου εἶναι τὸ ἀρχαιότερο φιλοσοφικὸ κείμενο, ὅπου πρώτη φορὰ χρησιμοποιεῖται ἡ ἔννοια τοῦ Λόγου. Ἐν ἀναλογισθοῦμε πόσο πολυσήμαντη ἔγινε ἡ ἔννοια αὐτὴ τοῦ Λόγου κατὰ τὴν περαιτέρω πορεία τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ καὶ μέσα στὸν Χριστιανισμό, τότε κατανοοῦμε ὅτι μὲ τὸν Ἡράκλειτο ἀνοίγει ἡ πύλη τοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον θὰ χωρίσῃ ἐς ἀεί τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Εὐρώπη ἀπὸ τὴν Ἀσία. Ὁ Λόγος χωρίζει τὴ φιλοσοφία καὶ τὴν ἄλλη ἐπιστήμη ἀπὸ τὸν μῦθο καὶ μ' αὐτὸ τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὴν Ἀσία, ἡ ὁποία ἔμεινε πάντα τυλιγμένη στὸν πέπλο τοῦ μύθου. Ἡ Ἀσία δὲν ἐδημιούργησε οὔτε ἐπιστήμη οὔτε φιλοσοφία. Ὁ Λόγος ἔγινε ἡ λέξη τῆς καρδιάς τῶν Ἑλλήνων, ὅπως ἀργότερα ἡ λέξη RES ἔγινε ἡ λέξη τῆς καρδιάς τῶν Ῥωμαίων. Ὁ Λόγος αὐτὸς ὁ αἰώνιος, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖον γίνονται ὅλα, σχετίζεται ἀπὸ τὸν Ἡράκλειτο μὲ τοὺς ἄνθρώπους. Οἱ ἄνθρωποι εἶναι τὸ σταθερὸ ὑποκείμενο καὶ στίς τρεῖς προτάσεις, ποὺ ἀπαρτίζουν τὸ ἀνωτέρω ἀπόσπασμα. Ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος λοιπὸν εἶναι ὁ λόγος ὁ αἰώνιος, ὁ ὁποῖ-

ος ρυθμίζει τὸ γίνεσθαι τῶν ὄντων, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴ νόησίν του, ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ γνωρίσῃ αὐτὸν τὸν ἀντικειμενικὸ, μεταφυσικὸ Λόγο τοῦ κόσμου. Κατὰ τὸν Ἡράκλειτο ὑπάρχει μιὰ διαλεκτικὴ Λογικὴ μέσα στὸν ἀντικείμενικὸ κόσμο. Αὐτὴν ἀκριβῶς καλεῖται ὁ ἄνθρωπος νὰ τὴν καταλάβῃ μὲ τὸν νοῦ του. Ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου ἔχει συγγένεια μὲ τὸν Λόγο τοῦ κόσμου. Ὁ νοῦς ἔχει τὴν δύναμη ἀφ' ἑαυτοῦ τε νὰ καταλάβῃ τὸν Λόγο τοῦ κόσμου, τὴν ἐσωτερικὴν τάξιν καὶ ἀναγκαιότητα τῶν ὄντων. Οἱ ἄνθρωποι ὅμως δὲν μεταχειρίζονται τὴ δύναμιν τοῦ νοῦ τους γιὰ νὰ κατανοήσουν τὸν Λόγο τοῦ κόσμου. Γι' αὐτὸ δὲν τὸν καταλαβαίνουν αὐτοὶ προτοῦ τὸν ἀκούσουν, ἐνῶ θὰ ἔπρεπε καὶ μόνοι τους νὰ τὸν ἀνακαλύψουν, οὔτε ἀφοῦ τὸν ἀκούσουν ἀπὸ τὸν φιλόσοφο, ὁ ὁποῖος τοὺς τὸν ἀποκαλύπτει τώρα. Οἱ ἄνθρωποι καταγίνονται μὲ ἔπεα, δηλαδή μὲ λόγια, τὰ ὁποῖα εἶναι τὸ ἀντίθετο τοῦ Λόγου. Ἄλλα καὶ μέσα στὰ καθημερινὰ τους ἔπεα καὶ ἔργα δὲν καταλαβαίνουν τί κάνουν καὶ τί λένε, γιὰτὶ ὁ νοῦς, ὁ ἕνας Λόγος μέσα τους, δὲν ἔχει ἀκόμα τεθῆ στὴν κίνηση. Ὁ φιλόσοφος ὅμως μπορεῖ νὰ κατανοήσῃ καὶ τὰ ἔπεα καὶ τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων, διότι αὐτὸς ἔχει τὸ ἀντικείμενικὸ κριτήριον καὶ τοῦτο εἶναι ὁ Λόγος. Μὲ τὴ γνώσιν αὐτὴ τοῦ Λόγου ὁ φιλόσοφος ἐρμηνεύει τί νόημα ἔχουν τὰ ἔπεα καὶ τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων καὶ ὀρίζει τὸ κάθε τί κατὰ τὴν οὐσίαν του. Ἐπειδὴ ὁ Λόγος δὲν ἐνεργεῖ μέσα τους, δὲν ἐννοοῦν οὔτε τί νόημα ἔχουν τὰ ἔργα καὶ τὰ ἔπεά τους, τὰ λησμονοῦν ὅπως ἀκριβῶς λησμονοῦν καὶ

τὰ ὄνειρά τους. Ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος εἶναι ὁ φιλόσοφος μὲ τὸν Λόγο, ὁ ὁποῖος φωτίζει τὴ ζωὴ καὶ τὸν κόσμον, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος εἶναι οἱ καθεύδοντες ἄνθρωποι μέσα στὴν τριβὴ καὶ τὴν τύρβη τῆς ζωῆς. Ὁ Ἡράκλειτος δὲν ἀναπτύσσει συστηματικῶς τὴν οὐσία τοῦ Λόγου, ἐξαγγέλλει ὅμως τὸν Λόγον μὲ ἓνα μεγάλο πάθος αὐτοσυνειδησίας. Οἱ διατυπώσεις του εἶναι μονολιθικὲς καὶ καλύπτονται πάντοτε ἀπὸ μίαν αἰνιγματικὴν καὶ παράδοξον μορφήν. Τὸ ἀπόλυτον εἶναι ἐδῶ ὁ Λόγος, τὸν ὁποῖον θεάζεται ὁ νοῦς τοῦ φιλοσόφου. Καὶ ἡ θεὰ αὕτη τοῦ ἀπολύτου ἀπομονώνει τὸν φιλόσοφο ἀπὸ τὴν κοινὴν ζωὴν. Ἐξ ἄλλου ἐπειδὴ ὁ Λόγος εἶναι ἓνας καὶ κοινός, ὁ φιλόσοφος ἀγωνίζεται νὰ ὑπερνικήσῃ τὴ μόνωσίν του καὶ νὰ τὸν μεταδώσῃ σὲ ὅλους. Ἔτσι καλεῖ τοὺς ἀνθρώπους νὰ ἔλθουν σὲ ἐγρήγορση καὶ νὰ καταλάβουν τί κάνουν στὴν καθημερινήν τους ζωὴν. Ἡ ζωὴ αὕτη δὲν ἔχει αὐτοσυνειδησία, εἶναι κατ' οὐσίαν ἓνας ὕπνος, δηλαδὴ ἀνελεύθερη. Τὸ πραγματικὸν τοῦ εἶναι ὁ ἄνθρωπος ἤμπορεῖ νὰ τὸ εὕρῃ μόνον ὅταν κατανοήσῃ τὸν ἓνα καὶ κοινὸ Λόγον, ὁ ὁποῖος τὰ διέπει ὅλα. Ὅμως, ἂν καὶ ὁ Λόγος εἶναι κοινός, οἱ πολλοὶ ἄνθρωποι ζοῦν ὡσάν νὰ εἶχε ὁ καθένας δικήν του σκέψιν. Τοῦτο εἶναι τὸ παράπονον τοῦ φιλοσόφου.

18. Ἡράκλειτος, Πλάτων, Ἐγελος

Ἡ ἀπόσταση ποὺ χωρίζει τὸν Ἡράκλειτον ἀπὸ τοὺς Μιλησίους φιλοσόφους εἶναι ὀλοφάνερη. Μὲ τὸν Ἡράκλειτον ἡ φιλοσοφία ἔκανε ἓνα τεράστιον βῆμα πρὸς τὰ ἔμπροσθεν. Ὁ ἴδιος ὁ φιλόσοφος ἔχει ἔντονα τὴ συνείδησιν τῆς δια-